

Kárpátaljai Magyar Könyvek

72

Sorozatszerkesztő: Dupka György

A kiadvány megjelenését a Magyar Köztársaság Művelődési
és Közoktatási Minisztériuma támogatta

Összeállította: Cserniczkó István
Borító: Jankovics Mária

© Soós Kálmán, Cserniczkó István, Hutterer Éva, Dorgay Angelika,
Balogh Lajos, Debreceni Anikó, Beregszászi Anikó, Koboly József

Megjelent az Intermix Kiadó gondozásában
Felelős kiadó és szerkesztő: Dupka György
Felelős szerkesztő: Nagy Zoltán Mihály
Olvasó szerkesztő: Berfics Katalin
Ungvár, 294000, Petőfi tér 14/72. Tel.: 3-71-76
ISBN 963 8352 25 6
ISSN 1022 0283

Szedte és tördelte: Sándor Mária

Віддруковано у ВАТ "Патент", м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101.
Замовлення 3905. Тираж 300.

Forgalomba kerül megállapodás szerinti áron

TISZÁN INNEN...

Társadalomtudományi tanulmányok

Összeállította: Cserniczkó István

INTERMIX KIADÓ
UNGVÁR – BUDAPEST

TARTALOM:

TÖRTÉNELEM	6
SOÓS KÁLMÁN: A HODINKA-RENEZÁNSZ ELŐZMÉNYEI KÁRPÁTALJÁN	9
<i>Jegyzetek</i>	19
KOBÁLY JÓZSEF: A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉNEK NÉPEI A KÖZÉPKORBAN A KÁRPÁTUKRÁNOK (RUSZINOK) ŐSLAKOSSÁGÁNAK KÉRDÉSÉHEZ /RÖVIDÍTÉS/	
<i>A régészet tanúsága</i>	24
<i>A helynevek üzenete</i>	26
<i>A folklór</i>	29
<i>Irodalom</i>	34
IRODALOM	37
CSERNICSKÓ ISTVÁN: PARNASSZUS ÉS FÖLDHÖZRAGADÁS	38
I	38
1. <i>Az irodalomról általában</i>	38
2. <i>Hős rokonok – rokon /h/ősök</i>	39
II	41
1. <i>Egyén a közel szemben</i>	41
2. <i>Einstein és Kacsó Imre</i>	43
3. <i>Parnasszus és földhözragadtság</i>	45
4. <i>Fénysebesség és vox humana</i>	45
5. <i>Tartalom és forma</i>	48
<i>Irodalom:</i>	50
NÉPRAJZ	39
HUTTERER ÉVA: SZÜLETÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ NÉPSZOKÁSOK RÁTÓN	52
<i>Születésszabályozás</i>	52
Termékenység	52
Születéskorlátozás	53
<i>Terhesség</i>	54
Életmód a szülés előtt	54
Felkészülés a szülésre	54
<i>Szülés</i>	55
A szülés lefolyása	55
<i>A „gonosz” távoltartása, a rontás elkerülése</i>	56

<i>A gyerek egyéves koráig</i>	57
Teendők a gyerek körül	57
A megigézett gyerek gyógyítása	58
DORGAY ANGELIKA: RÉGI LAKODALMI NÉPSZOKÁSOK SZÜRTÉN /VÁLOGATÁS/	
<i>Udvarlás, párválasztás</i>	61
<i>Leánykérés, eljegyzés</i>	63
<i>Lakodalmi előkészületek</i>	64
<i>A lakodalom</i>	65
<i>A vőlegény és a menyasszony búcsúztatása</i>	66
<i>Indulás az esküvőre</i>	68
<i>Egyházi szertartás</i>	69
<i>Vacsora</i>	70
<i>Menyasszonytánc</i>	72
CSERNICSKÓ ISTVÁN: A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG ÉS A KÉTNYELVŰSÉG /1945–1993/	76
<i>Magyar–oroszl kétnyelvűség</i>	81
<i>Magyar–ukrán/ruszin kétnyelvűség</i>	82
<i>Irodalom:</i>	84
BALOGH LAJOS–DEBRECENI ANIKÓ: NAGYDOBRONY HELYE A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK RENDSZERÉBEN	85
<i>Irodalom:</i>	90
DEBRECENI ANIKÓ: SAJTÓ ÉS POLITIKA ÖSSZEFÜGGÉSE A SZÁZADFORDULÓN EGY FELVIDÉKI LAP TÜKRÉBEN	91
<i>Irodalom</i>	102
HELYTÖRTÉNET	81
BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICSKÓ ISTVÁN: TISZÁN INNEN... ..	104
<i>Egy ungi magyar falu, Tiszasalamon élete és története (szemelvények)</i>	
I. Természeti viszonyok	105
II. A község története	106
III. Népeesség	116
IV. Lelkiélet, kultúra	117
V. A család	119
VI. Egészségügy	122
VII. Társadalmi tagolódás. Életszínvonal	123
VIII. Gazdasági élet. Termelés, értékesítés, hitel	124
IX. A község jelentősége, kapcsolatai, és vonzásterülete	126
<i>Irodalom</i>	127

TÖRTÉNELEM

Cserniczkó István:
A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség
/1945–1993/

A kárpátaljai magyarság bilingvizmusának kutatásával ez idáig gyakorlatilag senki sem foglalkozott. Bár hasonló tematikájú munkák jelentek meg, azok inkább a kárpátaljai ruszin/ukrán nyelvjárások lexikális kölcsönszóit tanulmányozták (pl. Csopey László: Magyar szók a rutén nyelvben; Lizanec Péter: Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpátontúli ukrán nyelvjárások alapján.) Eppen ezért ez a munka tulajdonképpen problémavázlat. Problémafelvetés, amely a teljesség igénye nélkül megpróbál képet nyújtani a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségéről, és alapul szolgál a későbbi mélyebb és részletesebb kutatásokhoz.

Kárpátalja ezer éven át a soknemzetiségű történelmi Magyarország szerves része volt. Az ország egyik idegvégződése földrajzi, politikai és nyelvi szempontból egyaránt. Önálló földrajzi fogalom az első világháborút követően „lépett elő”. Tipikusan az az európai térség, ahol az államalkotó többségi nemzet mellett néhány nemzeti és nemzetiségi kisebbség él.

Mivel gyakorlatilag a Kárpátok hegyvonulatai a magyar nyelvterület keleti határát jelentik, a terület etnikailag tarka képet mutat. Kárpátalján fedi egymást a magyar és a (keleti) szláv nyelvhatár. Az átfedést bonyolítja, hogy egyszerre több szláv nyelv – ruszin, ukrán, szlovák, orosz – nyelvhatára érintkezik itt a magyarral.

A fentiekből logikusan következik, hogy a kétnyelvűség nem újkeletű jelenség a régióban. Hozzá kell azonban tennünk, hogy

a XX. század első harmadáig, sőt 1945-ig a bilingvizmus nem a helyi magyarokra, hanem a terület más nemzetiségű lakosaira volt jellemző, olyannyira, hogy „*azokban a magyar falvakban, melyek az ukrán falvak közvetlen szomszédságában terültek el, a magyar lakosság körében 1945-ig nem lehetett megfigyelni a kétnyelvűséget, viszont eléggé elterjedt volt a bilingvizmus a kárpátontúli ukrán lakosság soraiban ott, ahol közvetlenül érintkeztek a magyarokkal. Még azokban a községekben is, ahol ukránok és magyarok együtt éltek, leginkább az ukrán lakosság volt kétnyelvű.*” (Lizanec, 1970. 89. old.)

A kárpátaljaiak szempontjából is gyökeres változást jelentett az 1945. év, amikor is Kárpátalja a Szovjetunió részévé vált. A háború és a Sztálini terror által megtizedelt Kárpátaljai magyarok körében erősen beindult az asszimilációs folyamat, amelynek egyik állomása a kétnyelvűség kialakulása.

Kíséreljük meg nyomon követni a bilingvizmus elterjedésének okait a vidék magyarságának körében!

Két egymással közvetlenül érintkező közösségben akkor alakul ki kétnyelvűség, ha a fejlődésük és a társadalmi-politikai életben játszott szerepük tekintetében körülbelül egyenlő szerepet játszó nyelvek interfeláldtak. Ha azonban az érintkező nyelvek egyike államnyelv, vagyis fölötte áll a másiknak és erőszakkal terjesztik a másik közösségben, akkor a bilingvizmus elsősorban abban a közösségben terjed, amelynek nyelve az adott időpontban nem államnyelv.

Hasonló helyzet állt elő Kárpátalján, amikor a második világháborút követően a terület lakossága egy olyan néppel került szoros, alárendelt kapcsolatba, amellyel addig közvetlenül soha nem találkozott: az oroszokkal. (Vö. Balogh, 1993. 107. old.)

A hatalomváltással a hivatalos nyelv (és ezzel a társadalmi előmenetel és érvényesülés alapfeltétele is) az orosz lett Kárpátalján. Ez általában a társadalom azon rétegeire hatott leginkább, amelyek közvetlenül függtek a létező államhatalomtól: az értelmiségre, a hivatalnokokra és közalkalmazottakra, akik főként Kárpátalja két törvényhatósági jogú városában (Ungvár, Munkács) éltek.

Az új renddel rendtartók is érkeztek Kárpátaljára. A betelepülők elsősorban a közigazgatási, ipari, kulturális, közlekedési stb. központokat, vagyis a városokat célozták meg. A vidék etnikai arculata tehát hirtelen megváltozott.

A betelepült, ideirányított oroszul beszélők vegyültek a magyar lakossággal. A szoros kapcsolat eredménye, hogy az orosz nyelv a mindennapi életben is fontos szerephez jutott, hiszen orosz lett a szomszéd, a postás, a főnök, az eladó... stb.

A keveredéssel együtt járt a vegyes házasságok megjelenése. Az ilyen frigyből származó gyerekek nemzetisége az apa nemzetiségét követi, anyanyelve viszont nagyon gyakran az orosz, hiszen a különböző nemzetiségű házastársak kommunikációja általában orosz nyelven folyt.

Az internacionalizmusba burkolt elnemzetietlenítési törekvések, a szovjet–orosz propaganda hatására az orosz nyelv lassan presztízsnnyelvvé „fejlődött”. Bizonyítéka ennek, hogy egyre több magyar szülő íratta gyermekét orosz tannyelvű iskolába. Ehhez az anyanyelvi oktatás válsága is hozzájárult. „Kárpátaljának (...) 1945 óta nincs olyan magyar nyelvű oktatási intézményhálózat, amely az óvodától az egyetemig biztosítaná gyermekeink anyanyelvű tanulását.” (Orosz, 1992. 52. old.) 1988-ig nem létezett külön a magyar óvodák számára kibocsátott tanterv, már csak azért sem, mert magyar óvodák sem léteztek. Az általános- és középiskolai oktatás színvonala

sem kielégítő, ami elsősorban a már koncepciójában rossz tantervnek, a fordításos tankönyveknek, az ideologizált nevelésnek stb. tudható be. A szakiskolai, szakmai oktatás ennél is katasztrofálisabb helyzetben tengődik. Jelenleg csak a Beregszászi 18-as számú Szakközépiskolában, az Ungvári Közművelődési Szakiskolában és a Munkácsi Tanítóképzőben működik magyar csoport. Egyetemi, főiskolai képzésben sem részesülhettek anyanyelvükön Kárpátalján a magyar diákok. Bár az Ungvári Állami Egyetemen 1963-ban beindult a magyar nyelv- és irodalom szakos tanárok képzése, ez nem jelenti azt, hogy számukra minden tárgyat magyarul adnak elő. Az egyetem más karamak magyar anyanyelvű diákjainak pedig kizárólag ukrán és orosz nyelvű előadásokat hallgatnak, orosz nyelvű szakirodalomból készülnek a vizsgákra, és majdan magyar nyelven tartják az órákat az iskolákban, ami rendkívüli fogalomzavart, keveredést idéz elő, s ezt persze a tanulók sínylik meg leginkább.

A gorbacsovi nyitást követően enyhült a politikai nyomás, átjárhatóvá váltak a határok, felújultak a kapcsolatok az anyaországokkal. Ugyanakkor a megélhetés napról-napra drágább és nehezebb lett. Az eredmény: a kárpátaljai magyarok százai települtek (és települnek) át Magyarországra az elmúlt 3–5 évben. „A statisztikai adatokból kiderül, hogy a beregszászi és ungvári járás magyarságának szaporulatát jelentősen meghaladja a kivándorlók egyre növekvő száma. A Kárpátalját elhagyóknak mintegy kétharmada kiművelt fő, a magyarság szellemi frontjának képzett »hadnagyai«: mesteremberek, agrár-, műszaki- és humán értelmiségiek, építészek és orvosok, pedagógusok és kereskedők, képzőművészek és tollforgatók, ideiglenesen Magyarországon tanuló és dolgozó fiatalok, valamint az egykori pártideológia élharcosai.” (Botlik–Dupka, 1993. 14. old.) Az

elköltözöttek betöltetlen űrt hagytak maguk után. Helyükre ukrán/orosz lakosság özönlik, s ezáltal a viszonylagos homogenitásban élő kárpátaljai magyarság lassan elveszíti egységét.

„1941–1989 között (...) 12 község veszítette el magyar többségűségét: Aknaszlatina, Visk, Fancsika, Karácsfalva, Mátyfalva, Tiszaujhely, Csap, Kincseshomok, Mimaj, Katergény, Korláthelmec, Untarnóc.

Mindent egybevetve 1920-tól a 113 magyar többségű településből az elmúlt évtizedek folyamán 35 település veszítette el kizárólagos magyar jellegét. Az egykor többé-kevésbé egységes, homogén ungvári járási és a szőlősi járási magyar etnikai tömb az ukrán elem betelepítése következtében fellazulóban van.” (Uo., 280. old.)

A kárpátaljai magyar regionális köznyelv a kétnyelvűség fokozatos és állandó terjedésével bizonyos mértékig eltávolodott a sztenderd magyar nyelvváltozattól, ami természetesen nem egyedüli példa. (Vö. Molnár Csikós, 1990; Bartha, 1991.) A mostoha körülmények ellenére a kárpátaljai magyarság nyelvcserejére nem került sor, sőt a bilingvizmus sem vált általánossá.

Ennek is megvannak az okai.

A kárpátaljai magyarság nyelvi és kulturális asszimilációját nehezítette és gátolta, hogy a magyar és az orosz nem rokon nyelv. A magyar és az orosz nép ellentétes kultúrorientációja sem könnyítette meg a kapcsolatteremtést a nagyrészt református kárpátaljai magyarok és a praloszsláv oroszok között.

A magyarságtudat ébrentartását segítette a Magyarországgal a televízió- és rádióadások, az újságok és folyóiratok által fenntartott közvetett kapcsolat is.

Kárpátalján a magyar nyelv elsődleges őrzője a falu: a magyar lakosság nagyobb része (67%) falun él.

A nyolcvanas évek nyitott politikája megkönnyítette az emigrációt, lehetővé tette a gazdasági, kulturális kapcsolat megerősödését Magyarországgal. Lehetővé vált a kárpátaljai magyar fiatalok anyaországi továbbtanulása. Vagyis a magyar nyelv a Nyugattal való kapcsolatteremtés egyik eszköze lett, rövid idő alatt presztízsnyelvvé vált Kárpátalján.

Ha a kárpátaljai magyarság bilingvizmusának kérdésével foglalkozunk, figyelembe kell vennünk a régió etnikai összetételét, és azt a tényt, hogy Kárpátalján a magyar nyelv nemcsak az orosz, hanem az ukrán/ruszin nyelvvel is interakcióba lép. Ennél fogva a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének két típusát különböztetjük meg: a magyar–orosz, illetve a magyar–ukrán/ruszin kétnyelvűséget.

Magyar–orosz kétnyelvűség

Az 1945 után szerveződött hatalom ezrével telepítette csatlósait Kárpátaljára. Jellemző, hogy az 1910-es és az 1930-as népszámlálási adatok számottevő orosz lakosságról nem tesznek említést Kárpátalján, viszont 1959-ben a terület lakosságának 3,2%-a, 1989-ben pedig már 4,0%-a orosz nemzetiségű. (Vö. Botlik–Dupka, 1993. 286. old.)

Az orosz lakosság betelepítése elsősorban Kárpátalja városaiban, főleg Ungvárra és Munkácsra folyt. Ungvár és Munkács magyar lakosainak naponta használt, második nyelve lett az orosz.

Magyar–orosz kétnyelvűségről beszélhetünk Csap és Bátyú magyar lakosaival kapcsolatban is. Az 1945-ig egyértelműen magyar többségű települések nemzetközi jelentőségű vasúti

Irodalom:

- Balogh, 1993 = *Balogh Lajos: A magyar nyelv Kárpátalján.*
In: Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- Bartha, 1991 = *Bartha Csilla: Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai.*
In: Regio 91/1.
- Botlik–Dupka, 1993 = *Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.*
Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- Lizanec, 1970 = *Lizanec P. M.: Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok /A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján.*
Egyetemi jegyzet. Ungvár, 1970.
- Molnár Csikós, 1990 = *Molnár Csikós László: Neologizmusok a jugoszláviai magyar regionális köznyelvben.*
In: Élőnyelvi tanulmányok /az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1988. október 5–6-án rendezett élőnyelvi tanácskozás előadásai. Szerk.: Balogh Lajos és Kontra Miklós, 1990.
- Orosz, 1992 = *Orosz Ildikó: Non scholae, sed vitae...*
In: Extra Hungariam. A hatodik síp antológiája. Budapest–Ungvár, 1992.

Balogh Lajos–Debreceni Anikó: Nagydobrony helye a kárpátaljai magyar nyelvjárások rendszerében

Nem nagyon van példa a nyelvjárási szakirodalomban arra, hogy egyetlen település rendszertani hovatartozásával önálló cikk, tanulmány keretében foglalkoznának a kutatók. A tájnyelvi sajtóságokat őrző falvaink túlnyomó többsége ugyanis szervesen illeszkedik a környezetéhez, sem hangtani, sem lexicális, sem pedig egyéb más grammatikai tekintetben nem tér el lényegesen a szomszédos területektől, ezért nagyobb nehézség nélkül besorolható a főbb nyelvjárástípusok valamelyik csoportjába. Különösen érvényes ez a megállapítás a nyelvterület peremén levő településekre, azokra a részekre, ahol a lakosság a történelem viharos évszázadai során sem cserélődött ki, ahol a kontinuitást még a legnagyobb megrázkódtatást előidéző török uralom sem zavarta meg.

Persze vannak kivételek, nyelvjárásszigetek, főleg a déli, ö-ző területeken, ahol a török hódoltság után, a XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedében az elpusztult lakosság helyén nemcsak németek és szlovákok kerestek maguknak új hazát, hanem a felvidéki és dunántúli magyarok is jelentős számban telepedtek le. Ezzel a migrációval részletesen foglalkozott a történeti és a nyelvészeti szakirodalom. Az esetek egy részében levéltári dokumentumok is rendelkezésünkre állnak, amelyekből egészen pontosan rekonstruálni lehet az eseményeket. Többek között azt a nyelvészeti szempontból talán leglényegesebb kérdést is tisztázni tudjuk, hogy a betelepült lakosság honnan érkezett az új helyére, tömeges vagy szórványos áttele-